

УДК 069 (477.63)

Бекетова В.М.

ПРИРОДА КРАЮ В МУЗЕЯХ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Зроблено спробу проаналізувати і узагальнити відомості щодо відтворення природних особливостей краю в музеях Дніпропетровської області.

Ключові слова: природа краю, музей, природознавча музейна експозиція.

Сделана попытка проанализировать и обобщить сведения об отображении природных особенностей края в музеях Днепропетровской области.

Ключевые слова: природа края, музей, природоведческая музейная экспозиция.

In this research article, an attempt was made to analyze and summarize the mapping of natural features of the region in the museums of Dnepropetrovsk region.

Keywords: nature of the region, museum, natural history museum exhibition.

У музейній галузі Дніпропетровщина не є показовою щодо проведення досліджень і висвітлення в музейних експозиціях природних особливостей нашого краю. Проте процес створення музеїв в Катеринославській губернії вже в середині ХІХ ст. розпочався зі збирання колекцій, в тому числі й природознавчого характеру. В програмному повідомленні в «Екатеринославских губернских ведомостях» 1849 року засновники Громадського музею Катеринославської губернії (Фабрівському) закликали всіх свідомих мешканців губернії до збирання «естественных и искусственных изделий Екатеринославской губернии». І в 1858 році завідувач музею Я.Д. Грахов, аналізуючи музейне зібрання, вказував, що поряд з іншими в музеї експонувались колекції гірничих порід та палеонтологічні реліквії, пожертвовані ним особисто і А.Я. Фабром [6, с. 7]. Крім того протягом 1850-1900-х рр. майже в усіх навчальних закладах губернії, в міських і земських установах, у багатьох приватних осіб з різних верств населення накопичувалися різноманітні природні колекції [6, с. 8]. Зокрема, мінерали збирав О.М. Поль, гербарії, ентомологічні та інші колекції збирав І.Я. Акінфієв. У 1905 році більшість цих колекцій поєдналася в спеціально побудованому приміщенні Обласного музею імені О.М. Поля.

Досить докладно початковий період функціонування природничого відділу Катеринославського музею висвітлено в працях дослідниці Т.О. Гребінник [1]. Її дисертаційне дослідження – «Земські природничо-історичні музеї Півдня України: організація та природнича діяльність. 60-ті

роки XIX ст. – початок XX ст.» (рукопис, Київ, 2002), – розкриває ті проблемні питання, які постали перед Д.І. Яворницьким і Катеринославським науковим товариством на чолі з В.В. Куриловим щодо створення природничого відділу Обласного музею імені О.М. Поля, формування природних колекцій музею, їх зберігання і розміщення у 1902-1911 рр. Складним взаємовідносинам Д. Яворницького і В. Курилова у зв'язку саме з цими проблемами присвятив ряд статей і науковий керівник Тетяни Гребінник професор ДНУ В.С. Савчук [9]. В низці праць з історії Дніпропетровського історичного музею імені Д.І. Яворницького є окремі згадки про природничий відділ музею, складнощі щодо його функціонування і подальшу долю. Фактично Д.І. Яворницький упродовж 1924-1930 рр. позбувся природних колекцій музею, не маючи коштів на їх утримання, приміщень для їх збереження та експозиції і вважаючи їх суто навчальними (прикладними), передавши до Гірничого інституту мінералогічну колекцію і до ДІНО – інші природні матеріали для створення зоологічного музею. Ці музеї існують і до сьогодні як навчальні підрозділи, відповідно – Національного гірничого університету та Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара, виконуючи значну навчальну та популяризаторську роботу, зберігаючи і поповнюючи існуючі профільні колекції природних матеріалів. У Дніпропетровському національному історичному музеї від природних колекцій залишились палеонтологічні матеріали – понад 200 одиниць кісток доісторичних тварин від міоцену (24 млн. р.т.) до плейстоцену (10 тис. р.т.), з них експонується 27 одиниць (залишки мамонтів, носорога, бізона, слона) [10].

Новий сплеск цікавості до збирання і популяризації природничих матеріалів в музеях області відноситься до 1960-х рр., коли спостерігається загальний музейний бум. В існуючих музеях області проводиться перебудова експозицій і створюються змістовні, непогано оформлені для того часу природничі експозиції, зокрема в Нікопольському краєзнавчому музеї. Природі Нікопольщини було присвячено три зали. В путівнику музею 1968 р. [7, с. 6-13] зазначалося, що в залі № 1 на великій рельєфній карті в схематичній формі було відтворено Каховське водосховище поряд з греблею Дніпровської гідроелектростанції імені В.І. Леніна, гідрозахисними спорудами і далі на південь – могутньою стіною Каховської ГЕС. У панорамі, розміщеній в залі, виставлені чучела тварин 40 видів, найбільш характерних для плавневих лісів: дятел, сорокопуд, орлан-білохвіст, болотна сова, іволга, сойка, водяна курочка, дика качка, дика косуля. В кількох макетах були показані різні біологічні групи птахів і звірів – колишніх мешканців плавнів та тогочасних поселенців приморської зони. Чучела тварин розташовувались на тлі відповідного пейзажу, відтворюючи найхарактерніші риси поведок цих тварин. Наприклад, невеликий хижий звір ласка був зображений під час полювання на гризунів-шкідників. Один з розділів природничої експозиції висвітлював рибні багатства Нікопольщини. Тут були як фотографічні, документальні матеріали, так і чучела та мокрі препарати рибної фауни. В другому залі продовжувався показ тваринного світу краю у поєднанні з матеріалами щодо природоохоронної роботи в регіоні. Один із стендів мав назву «Птахи – наші друзі», де

висвітлювалась проблема щодо неоціненної користі птахів, які знищують шкідників сільськогосподарських культур. Наступний зал музею розповідав про геологію, корисні копалини, клімат, ґрунти та сільське господарство Нікопольського району. В одному із залів розташовувався планетарій. Матеріали 1960-х рр. в цілому збереглися і сьогодні експонуються в Нікопольському краєзнавчому музеї, зі змінами і доповнення стосовно нових досліджень та екологічної ситуації на Нікопольщині.

В грудні 1967 року в Нікопольському регіоні було відкрито ще один історико-краєзнавчий музей – в м. Орджонікідзе, в експозиції якого значне місце посідали матеріали про природні особливості місцевості, багатий природний світ Нікопольщини, розробку марганецького басейну. Від палеонтологічних та мінералогічних колекцій до великої діорами фауни і флори Подніпровського краю з численними чучелами птахів та тварин, виготовленими співробітником Мелітопольського педагогічного інституту М.А. Вакулою, який працював для багатьох учбових закладів і музеїв півдня України, така насиченість музейної експозиції Орджонікідзевського історико-краєзнавчого музею, створеного журналістом, аматором-краєзнавцем М.А. Занудьком [3, с. 7-10].

У 1960-х рр. створюються подібні природознавчі експозиції в державних краєзнавчих музеях Кривого Рогу, Павлограду. За тією ж схемою, що і в Нікопольському, Криворізький та Павлоградський історико-краєзнавчі музеї в своїх природничих відділах приділяли увагу перш за все геології та місцевим природним копалинам, відповідно Криворізького залізрудного [4, с. 6-13] та Павлоградського вугільного басейнів [8], показуючи також рослинний та тваринний світ, особливості сільськогосподарського виробництва в регіонах.

В низці музеїв на громадських засадах, які створюються в 1960-1980-х роках в районних центрах Васильківського, Верхньодніпровського, Магдалинівського, Царичанського, Томаківського районів та деяких селах інших сільських районів області, теж започатковуються, хоч і невеличкі, відділи природи краю, експозиції, в яких висвітлюється вплив людини на природу в процесі сільськогосподарського виробництва.

В створених в Дніпропетровській області громадських музеях вищих навчальних закладів та підприємств одним із обов'язкових є розділ, в якому представлені зразки різних порід корисних копалин, що досліджуються і використовуються в тій чи іншій галузі науки та виробництва (гірничодобувна промисловість, металургія, хімія, будівництво). Так, в експозиції музею історії Північного гірничо-збагачувального комбінату (м. Кривий Ріг) представлена цікава колекція зразків різних каменів, гірських порід, які є на Криворіжжі; а в музеї шахтарської слави шахти Західно-Донбаська (Павлоградщина), крім зразків вугілля, представлено рідкісні скам'янілості, знайдені в Донбасі.

У 1984 році на базі Дніпропетровської міської санітарно-епідеміологічної станції було створено міський музей історії санітарії та гігієни, в якому на документальних та фотоматеріалах знайшли висвітлення проблеми охорони

навколишнього середовища в м. Дніпропетровську і роль санітарної інспекції в цій справі.

На базі Дитячого екологічного центру в Дніпродзержинську 1998 року було створено перший і єдиний в області міжшкільний екологічний музей на громадських засадах, який комплексно висвітлює проблематику охорони природних багатств області, дніпродзержинського регіону та вирішення екологічних питань на Придніпров'ї і, зокрема, в Дніпродзержинську [5]. У чотирьох залах музею на різноманітних природних матеріалах (їх в музеї біля 4000 одиниць) висвітлюється палеонтологічна картина місцевого краю, розвиток землеробства в нашій області з найдавніших часів і проблеми харчування людей у світі, показані заповідні природні об'єкти Дніпропетровщини, експонуються колекції метеликів, чучела тварин, гербарії рослин, фотографії краєвидів області, а також документи щодо екологічної катастрофи у Дніпродзержинську [2].

Таким чином, на сьогодні в області із 144 державних, комунальних та громадських музеїв, що знаходяться на обліку в управлінні культури облдержадміністрації, повноцінні експозиції, які висвітлюють різноманітні проблеми природознавчого та природоохоронного значення, розташовані в Нікопольському, Криворізькому, Павлоградському, Орджонікідзевському, Томаківському та Царичанському краєзнавчих музеях, Народному міжшкільному екологічному музеї м. Дніпродзержинська. Окремі природні матеріали (чучела птахів, гербарії, колекції порід дерев, фотографії природи краю, природоохоронні плакати) експонуються у Верхньодніпровському, Петропавлівському та Васильківському районних краєзнавчих музеях, громадському музеї історії села Межирічі Павлоградського району.

Суто природні музейні експозиції наявні в профільних музеях вищих навчальних закладів області (підпорядкування Міністерства освіти і науки), а саме в зоологічному музеї Дніпропетровського національного університету, геолого-мінералогічному музеї Національного гірничого університету, мінералогічному музеї Криворізького національного університету (колишнього технологічного університету) та в музеї анатомії тварин Дніпропетровського аграрного університету.

Найстарішим із них є, безперечно, геолого-мінералогічний музей Національного гірничого університету, який було засновано на початку ХХ ст., майже одночасно з народженням самого навчального закладу. Як самостійний підрозділ він існує з 1935 р. Ще до Великої Вітчизняної війни колекція музею нараховувала близько 20 тисяч експонатів. Але, відомо, що окупанти вивезли майже всі цінні мінералогічні матеріали, вдалося зберегти лише 10 зразків мінералів. Сьогодні в експозиції музею представлено 3000 одиниць, а всього в музеї зберігається біля 19,5 тис. зразків найрізноманітніших мінералів як з України, так і з багатьох зарубіжних країн.

На початку 1990-х років вчена рада Криворізького гірничорудного інституту (теперішнього національного університету) ухвалила рішення про створення геологічного музею. У 1992 р. музей був розміщений в просторій залі, де в 60 вітринах та на 35 подіумах експонується більше ніж 3000 зразків

гірських порід, руд і мінералів (у фондосховищах налічується більш ніж 5000 зразків). Це дійсна скарбниця мінералів Криворіжжя, України і всього світу. В створенні фонду музею брали участь співробітники кафедр геології і мінералогії, а також студенти і спеціалісти – випускники інституту. Зразки гірських порід, руд і мінералів були доставлені з геологорозвідувальних експедицій, гірничорудних підприємств – практично звідусіль, де бували студенти, викладачі, спеціалісти за завданнями виробничої і учбової практик, а також службових відряджень, в тому числі і закордонних.

Зоологічний музей ДНУ, створений у 1924 р., зберігає 7000 одиниць чучел, препаратів різних птахів, тварин нашого краю і світу. Це єдиний музей в області, де зосереджено у такій кількості цінні зоологічні матеріали, доступні для огляду широкій публіці. Музей веде значну популяризаторську роботу, обслуговуючи екскурсійно студентів і школярів.

Наймолодший музей природи було створено у 2008 році на базі аграрного університету в Дніпропетровську. Його повна назва – Музей нормальної та патологічної анатомії тварин. Розташований він в приміщенні факультету ветеринарної медицини аграрного університету. Тут експонуються скелети різних тварин як домашніх, так і з дикої природи: жираф, бегемот, крокодил, страус та інші [11]. Цей музей вже завоював широку популярність у населення міста.

Підсумовуючи, зазначимо, що в нашій області, яка має такі значні природні багатства, недостатньо приділяється уваги музеєфікації природних раритетів, висвітленню в музеях природних особливостей краю, екологічних проблем, питань збереження навколишнього середовища Придніпров'я, до яких широка громадськість має цікавість і попит. В цьому плані перед краєзнавцями, дослідниками природи відкриваються широкі можливості, є необхідність і перспектива щодо розширення музейної мережі області в цьому напрямку краєзнавчих досліджень.

Бібліографічні посилання:

1. Гребінник Т.О. До питання про діяльність природничо-історичного відділу Катеринославського музею імені О.М. Поля // Матеріали VI наукової конференції молодих вчених: Історія науки, освіти і культури в Україні: традиції і сучасність. Київ, 18-19 квітня 1995. – Миколаїв, 1996. – С. 24-25.
2. Екологія, освіта. Співробітництво. Міжшкільний екологічний музей м. Дніпродзержинськ: Путівник. – Дніпродзержинськ, 2010. – 14 с.
3. Занудько М.А. Орджонікідзевський народний історико-краєзнавчий музей. Д.: Промінь, 1973. – 88 с.
4. Криворізький історико-краєзнавчий музей. Путівник по експозиції. Д.: Промінь, 1970. – 48 с.
5. Міжшкільний екологічний музей запрошує. Буклет. – Дніпродзержинськ, 2010. – 2 с.
6. Музеї Дніпропетровської області. Довідник-путівник // Автори: Капустіна Н.І., Бекетова В.М. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2006. – 56 с.
7. Нікопольський краєзнавчий музей. (Путівник по експозиції). – Д.: Промінь, 1968. – 58 с.

8. Павлоградський історико-краєзнавчий музей. Скарбниця неповторних музейних скарбів. / Автори: Борисенко Т.В., Ведмідь Т.І. – Павлоград: КП «Редакція газети «Західний Донбас», 2009. – 10 с.
9. Савчук В.С., Гребінник Т.О. Заснування та інституціоналізація Катеринославського обласного музею імені О.М.Поля — анатомія проблеми // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. Вип.14. – Київ, 2001. – С. 51-78.
10. Характеристика археологічної колекції Дніпропетровського історичного музею «Кістки давніх тварин», на 1.01.2005 р. / Автор: Сердюк М.Й. // Науково-діловий архів, б\н.
11. Щитова В. В Днепропетровське открылся музей чучел и скелетов // Днепр вечерний. – 2008. – 28 ноября. – С. 23.

Надійшла до редколегії 18.04.2012 р.